

POMOGÁTS BÉLA

Tudós Kolozsváron

EMLÉKEZÉS JANCSÓ ELEMÉRRE

Három évtizedet kell hátrálnom az időben, hogy Jancsó Elemér emberi alakját felidézzem. 1971 őszén közel egy hónapot töltöttem Kolozsváron, akadémiai ösztöndíjjal, hogy az ottani Egyetemi Könyvtárban, illetve a bukaresti akadémia kolozsvári fiókkönyvtárában és levéltárában, azaz az egykori református kollégium gyűjteményeiben kutassam az erdélyi magyar irodalom Trianon utáni kezdeteinek dokumentumait. Olyan, talán csak néhány számot megért folyóiratokat böngésztem, amelyek a nagy budapesti könyvtárakban nem voltak megtalálhatók. Búvárkodásom eredménye több kilónyi cédula volt, amelyet egy cipősdobozba csomagolva hoztam haza, hogy azután a biharkeresztesi határátkelést megelőzően mindent elkobozzanak tőlem a román határőrség gyanakvó beosztottai. Hiába mutogattam a bukaresti akadémia által kiállított kutatási engedélyemet, semmit sem használt, az igen értékes jegyzetek odavesztek, azóta sem kaptam vissza őket, pedig milyen nagy szükség lett volna rájuk néhány esztendővel később, midőn a transzilvánista irodalom eszmei háttéréről írtam könyvemet (amely azután 1981-ben került az olvasók elé).

Nos, Jancsó Elemérről akkor: 1971 őszén barátkoztam össze igazán. Ismertem őt már korábban is, budapesti látogatásaiból, *A felvilágosodástól a romantikáig* című könyvének dedikált példányát ma is őrzöm, ezt 1969 januárjában, első kolozsvári utam alkalmával kaptam tőle. Igazi barátság: a mester és a tanítvány barátsága azonban 1971 őszén alakult ki közöttünk, gondos romániai vendéglátóim: a bukaresti akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársai ugyanis engem az akkor vadonatújnak számító (azóta alaposan lezúllott) Napoca szállodában helyeztek el, az egykori Rákóczi út elején (mint szakértő barátaim mondták volt, abban a szobában, amelyben mindig működött a rendőrségi lehallgató berendezés!), éppen szemben azzal a házzal, amelynek első emeletén Jancsó Elemér tágas lakása foglalt helyet. Elemér valahogy megkedvelt engem, ismerte korábbi, Kuncz Aladarról írott könyvemet, a könyv hőséhez tanítványi szeretet és emellett valamiféle rokonság fűzte, így a szívébe fogadott.

Felhatalmazott, hogy ha este visszatérek szállodai szobámba, ez úgy tíz és tizenegy óra között szokott megtörténni, és égni látom dolgozószobájában a lámpákat, minden teketória nélkül sétáljak át, kapok egy jó kávét és elbeszélgetünk. Ezek az ajándékba kapott szemináriumok, legnagyobb örömömre, vagy két héten keresztül folytak, ha nem is minden éjszaka, de meglehetősen gyakorisággal. Módomban volt megismerkedni a tudós kolozsvári tanár igen gazdag könyvtárával, amely ritka erdélyi magyar folyóiratokat, hetilapokat is tartalmazott, újságkivágás gyűjteményével, amely rendszerezve foglalta magába az erdélyi magyar irodalom legfontosabb „szekundér-irodalmát”, még az író életét követő nap híreket is, és persze betekinthesem Jancsó Elemér félig készen álló vagy éppen a befejezéshez közeledő műveibe is. Ritka könyveket is kaptam tőle, például a negyvenes években Kolozsváron megjelentetett Erdélyi Ritkaságok című könyvsorozat azóta is nagy becsben tartott néhány kötetét, ezeket többnyire ő rendezte sajtó alá.

A késő esti látogatónak Jancsó Elemér is örvendezett, nehezen aludt el, nagyrészt a túlságosan is sok kávé elfogyasztása következtében, szeretett beszélgetni, vagy inkább beszélni, mintha ilyenkor szabadult volna fel az egész napos egyetemi robot és a mindinkább idegesítő romániai közélet lelki feszültségeitől. Oriási tárgyi tudása volt, szinte mindent tudott Erdély magyar kultúrájának sokévszázados történetéből, de szívesen mesélt a két világháború közötti korszak íróiról is: Kuncz Aladárról, Reményik Sándorról, Dsida Jenőről, Szabédi Lászlóról. Én természetesen lelkesen hallgattam ezeket az olykor hajnalig tartó „szeminárium” előadásokat, akkor „tanultam bele” az erdélyi magyar irodalom történetébe, és Jancsó Elemér nem csak a tényekre, az adatokra emlékezett vissza hihetetlen memóriájával, az emberi arcokat, egyéniségeket is hitelesen, plasztikusan tudta megjeleníteni. (Igy azután Bóka László és Komlós Aladár után alighanem ő lett az a professzorom, akitől a legtöbbet tanulhattam, igaz, már az egyetemi kurzusok elvégzése után.)

De ki is volt ez a korán öregedő, hatalmas ismeretanyagával, már csak politikai óvatossága következtében is sohasem kérkedő, inkább a könyvtárak és levéltárak csendjében meghúzódó irodalomtudós, akinek mostanában szinte még a nevét sem emlegeti az utókor, holott közvetlen tanítványai számos romániai és magyarországi egyetemen reprodukálják mindazt, amit egykor az ő – talán kevésbé izgalmas, de mindig tartalmas – előadásain és szemináriumain szívtak magukba? Valóban, ki volt Jancsó Elemér, a kolozsvári irodalomtudós, a hatalmas erudícióval dolgozó filológus, a tanár- és tudósnemzedékeket felnevelő tudós tanár?

Jancsó Elemér Marosújváron született 1905. április 10-én, az Erdélyi Fiatalok mozgalmában később nagy szerepet játszó fiatal orvos és publicista Jancsó Béla öccseként. A kolozsvári Református Kollégiumban végezte középiskolai tanulmányait, 1922-ben tett érettségi vizsgát, ezután négy esztendőn keresztül a hírneves budapesti Eötvös Kollégiumban tanult, magyar-francia szakon. 1926-ban *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* című (azóta is kéziratban maradt) értekezésével szerzett doktori fokozatot. Ezt követve két esztendeig a párizsi Sorbonne-on tanult, majd 1929-ben a kolozsvári egyetemen is diplomát szerzett. Egészen 1942-ig egykori iskolájában, a Református Kollégiumban tanította a magyar és a francia irodalmat. Igyekezett megismerni a világot, *Északafrikában* című útirajzában az arab világban szerzett tapasztalatait, *Északi rokonainknál* című könyvében finnországi útiélményeit örökítette meg, *A bukovinai magyarok mai helyzete* című beszámolójában pedig a bukovinai székelyek küzdelmes sorsáról adott képet, alig egy évtizeddel az ottani magyarságnak a Bácskába történt áttelepítése előtt (amelyet aztán 1944 őszén véres és kalandos menekülés követett a titóista partizánok gyilkos erőszakoskodása előtt).

Közben rendre jelentek meg a fiatal tudós tanár nagyobb méretű szakmai tanulmányai, azok az írásai, amelyek későbbi irodalomtörténeti munkásságának alapvetését adták. Így első komolyabb tanulmánya, a *Kritikai harcok a romantizmus százéves fordulója körül* című írása az Erdélyi Irodalmi Szemle című folyóiratban, ez elsősorban francia példák alapján (a párizsi egyetemi tanulmányok során megismert értelmezések nyomán) adott képet a romantika-kutatás fellendüléséről, amely az egész európai tudományosságban (a magyar tudományosságban is) érzékelhető volt a két világháború közötti korszakban. Jancsó Elemér Erdélyből hozott erős racionalizmusa, illetve már fiatalon is megmutatkozó társadalomtudományi érdeklődése következtében mindenestre elkerülte azt az utat, amelyet húszas években igen divatos szellemtörténeti irány nyitott, és amely a romantika bizonyos mitizálásához, egy „örök romantika” képzeté-

nek felépítéséhez vezetett. Ebben a tekintetben nem a német, hanem a francia romantika-kutatásban és -értelmezésben kereste az eligazító gondolatokat, mindenekelőtt Souria *Histoire du romantisme en France* című összefoglalásában, amelynek értékei között különösen a tudományos objektivitást emelte ki.

A későbbi tudományos munka korai megalapozását szolgálta az Erdélyi Tudományos Füzetek 65. számaként napvilágot látott *Az irodalomtörténetírás legújabb irányjai* című terjedelmes tanulmány, amely bevallottan azzal a szándékkal készült, hogy az egyelőre még tapogatózó és útját kereső erdélyi magyar irodalomtörténet-írás (főként ifjú) képviselőit megismertesse „azokkal a módszerekkel és tudományos eredményekkel, amelyek ma a nagy nyugati népeknél divatosak”. A tanulmány írója négy ilyen – általa vezető szerepben látott – áramlatot kíván bemutatni: az összehasonlító irodalomtudományt, a szellemtörténeti irányt, az August Sauer és Joseph Nadler nevéhez fűződő regionális irodalomtörténet-írást, amely főként a német történetírásban terjedt el, és tulajdonképpen a német „törzsek” (a poroszok, bajorok, szászok, svábok, stb.) művelődéstörténetének feldolgozása révén kívánta bemutatni „az egyetemes németiség irodalomtörténetét” (ezt az irányzatot a tanulmányíró Joseph Nadler neve után „nadlerizmusnak” nevezi), végül pedig a társadalomtudományi irányt, amely Taine miliőelmélete és az angolszász szociologizmus nyomán az irodalom történetében a társadalomtörténetnek egy különleges lenyomatát keresi.

A későbbi irodalomtörténeti kutató munkát megalapozó tanulmányból kitetszik, hogy a fiatal kolozsvári irodalomtudós ez utóbbit, vagyis a szociológiai irodalomfelfogást tartja a leginkább célravezetőnek. Az irodalmat mindenképpen a társadalom életviszonyainak teljességében helyezi el, s nem kívánja az esztétikai jelenségek szűkebb körére korlátozni. „Az a felfogás – hangoztatja –, hogy az irodalmat csak a maga irodalmiságában, esztétikumában vizsgáljuk, ma már megdőltnek tekinthető. Az irodalom megértéséhez egész sereg irodalmon kívüli dolog is hozzátartozik. Így a közönség, a kiadók, a korszellem, a társadalmi osztályok, az egyéni és tömeglélektan, az ízlés, a világpolitika és a világirodalom jelenségeinek vizsgálata is. Minél több szempontból nézzük és vizsgáljuk valamely kor egy-egy kimagasló alakját vagy irodalmi jelenségeinek kiemelkedő csoportját, annál teljesebb, hűbb, igazabb és maradandóbb képet nyerhetünk a letűnt korszakok irodalmáról.”

Az ifjú Jancsó Elemér szellemi orientációját és irodalomfelfogását legbeszédesebb módon talán az 1934-es évszámot viselő *Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban* című tanulmány mutatja. Ez az írás az irodalom társadalomtörténeti szerepére hívja fel a figyelmet, fontosnak tartva az író és az olvasóközönség kapcsolatának vizsgálatát. „Az irodalomszociológus – jelenti ki a kolozsvári tudós – felboncolja az irodalmi élet összes lehető és felkutatható jelenségeit és összefüggéseit. Kutatásai középpontjában természetesen az irodalom áll, de ennek az irodalomnak nem tulajdonít misztikus, mágikus jelentőséget. Rámutat az író és a műve értékére, de rámutat az írónak az olvasóval, s ez utóbbit át az egész jelenkori társadalommal való kapcsolatára. Természetesen a művész sajátos egyéniségét is kell értékelnie, de értékmérője már nem az a társadalomtalánított örök »művész« lesz, akivel eddig olyan gyakran találkoztunk kritikai irodalmunkban. Az irodalmi jelenségek vizsgálatában mindvégig dialektikus kell, hogy legyen a ma irodalomtörténésze. Az eseményeket mozgásukban vizsgálja és e mozgás irányából, intenzitásából vonja le következtetéseit, értékítéletét”.

Mindez kétségtelenül a marxista irodalomfelfogás hatásáról tanúskodik, mint ahogy az is bizonyos, hogy Jancsó Elemér 1945 utáni munkásságának többször is deklarált elvi

irányultságát a marxista irodalomszemlélet jelölte ki. Mindazonáltal a marxista szemléletnek azoktól az abszurd túlzásaitól, amelyek különösen az ötvenes években meghatározták az erdélyi magyar irodalomtörténet-írást és irodalomkritikát (még Gaál Gábor munkásságában is!) Jancsó Elemér mindig is távol tartotta magát. Az ő „marxizmusa” valójában abban állott, hogy a hagyományos, tényfeltáró irodalomtörténeti pozitívizmus rendszerét erősebb irodalomszociológiai megközelítéssel egészítette ki. Jellemző mozzanata volt mindennek, hogy a marxista szellemiséget képviselő ideológusok közül leginkább csak Lukács Györgyre hivatkozott. Imént idézett irodalomszociológiai alapvetésében pedig meglehetősen határozottsággal utasította el az irodalom társadalmi szerepét kiemelő elemzés mód világnézeti, ideológiai elkötelezettségét, vagyis a marxista elmélet feltétlen elfogadását, és inkább csak az irodalomszociológia, mint módszer lehetőségei mellett sorakoztatott fel érveket. „A szociológiai módszer és életszemlélet – olvasom tanulmányában – sokak szerint egyoldalú világnézeti lekötöttséget és állásfoglalást jelent... Holott a szociológia csak eszköz, módszer, de az irodalomban való felhasználása nem vezet szükségképpen világnézethez, csupán a tények objektív és teljes megmagyarázása vonhat maga után ilyen vagy amolyan világnézeti állásfoglalást.”

A budapesti egyetemen és a párizsi Sorbonne-on kialakított irodalomfelfogással ugyanakkor nagyon is jól összefért az a kritikai küzdőszellemről is tanúskodó gondolkodás, amelyet a fiatal Jancsó Elemér a harmincas években kibontakozó fiatal erdélyi magyar író- és tudósnemzedék mozgalmában képviselt. Az úgynevezett „második erdélyi nemzedék”, amelyhez Jancsó Elemér is tartozott, a harmincas évek elején lépett fel, és nem egyszer az „első nemzedékkel”, illetve az általa képviselt „helikoni irodalommal” vitába szállva kereste a maga helyét és feladatait. E „második nemzedék” már eleve adott valóságként vette tudomásul a romániai társadalom, a kisebbségi lét következményeit, népi orientációt, megfontolt realpolitikát és erkölcsi megújulást hirdetett, gondolkodására egyszerre hatott az a plebejus demokratizmus, amelyet a (magyarországi) népi mozgalom, és az a szociológiai érdeklődés, amelyet az (Erdélyben is erős) marxista baloldal képviselt.

Ennek a „második nemzedéknek” volt mozgalmatszervező központja az Erdélyi Fiatalok című folyóirat, amelyet László Dezső és Jancsó Elemér bátyja, a fiatalok mozgalmában vezető szerepet betöltő Jancsó Béla szerkesztett, mellettük Mikó Imre, Dsida Jenő, Bányai László, Balázs Ferenc, Demeter János, Vita Zsigmond és Jancsó Elemér vett részt tevékenyebben a folyóirat munkájában. Az ifjúsági mozgalom kezdetben a társadalmi és erkölcsi megújulás eszményeit képviselte, és csak fokozatosan fordult később politikai irányba. 1931-ben jelent meg a „második nemzedék” fellépését bejelentő *Új Arcvonal* című antológia, tizenkilenc fiatal író, közöttük Bányai László, Flórián Tibor, Gagyai László, Jancsó Elemér, Kovács Katona Jenő, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kovács György, Kovács József, László Dezső, Méliusz József, Szemlér Ferenc, Thury Zsuzsa és Wass Albert írásaival.

Jancsó Elemér itt közölt tanulmánya: *Az erdélyi irodalom útjai 1918–1931* arra vállalkozott, hogy a kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyar irodalmi kultúra tapasztalatait és eredményeit helyezze kritikai mérlegre. Nem annyira szellemi és erkölcsi megújulást, hanem szociális felelősségtudatot és népi elkötelezettséget hirdetett. „A ma írója – jelentette ki – sorsközösséget kell vállaljon szenvedő és elnyomott embertársaival, saját értelemének és individualitásának feláldozása árán is.” A baloldali Korunkban kifejtett nézetekre hivatkozott, midőn a fiatal nemzedék feladatait jelölte meg. Elutasította a transzilvánista ideológiát, helyette az internacionalista egyetemességet javasolta.

„Ti az »idő katonái« vagytok – fordult nemzedéktársaihoz –, legyetek bátrak és tépjék szét a romantika hazug fátyolát. Egyéniségeteket és művészeteteket állítsátok a közönség szolgálatába, ismerjétek fel a közös emberi bánatot, a közös örömet és a közös akaratot. Ne csináljatok Erdélyből szentséget, de szeressétek úgy, mint ahogy szeretnünk kell azt a földet, ahol az élet élni kényszerít. Erdély remegéseiben a világ szívverését keressétek és ha magyar ember arcába néztek az egész emberiség tükrét lássátok meg benne. Mert ma, mindnyájunk sorsa közös és nincs nagyobb feladat, mint beleolvadni az emberiség hatalmas egységébe és azzal együtt vállalni a közös újjászületés nehéz, de kiharcolható útjait!”

A „második erdélyi nemzedék” eszmei tájékozódásának nyomán foglalta össze az erdélyi magyar irodalom másfél évtizedes fejlődéstörténetét a Nyugat 1935-ös évfolyamában közölt *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* című terjedelmes tanulmányában is. Ebben az írásában összegző képet ad az erdélyi irodalom kialakulásáról, az irodalmi intézmények megszervezéséről, az „első nemzedék” jelentősebb képviselőinek munkásságáról, majd a „második nemzedék” fellépésének körülményeiről, a fiatalok eszményeiről és eredményeiről. Az összefoglalást itt is kritikai megjegyzések zárják le, a tanulmány írója úgy látja, hogy „a kisebbségi élet sérelmeit, sorstragédiáit alig dolgozta fel egy-két írónk, és a jelennel való elégtelenséget legtöbbje vagy a történelmi regény meséjébe burkolta, vagy elrejtette a szimbolikus líra bársonyköpenyébe. Az élet és az irodalom tehát e téren is más és más síkon mozogtak és a két sík csak néha és rövid ideig haladt párhuzamosan egymás mellett. Az erdélyi magyar ifjúság nagy részének egyik legértékesebb felismerése az irodalom helyes szerepének meg látása a társadalmi összefüggések nagy hálózatában”.

A harmincas évek fiatal írói bizonyos kritikával fordultak az idősebb nemzedék munkásságához, egyszersmind bírálták a transzilvánista „ideológiát”, abban a meggyőződésben, hogy ez az eszme nem hozta meg a tőle várt eredményeket, nem segítette elő az „erdélyiség” külön tudatformájának kialakulását, amely lehetővé tette volna az Erdélyben élő három nemzet (a magyar, a román és a német) összefogását, és egy sajátos erdélyi autonómia kialakítását. (Mindez persze nem a transzilvánizmus magyar híveinek mulasztása volt: az erdélyi román értelmiség nagyrésze a nagyromán nemzeti ideológia elszánt híve lett, az erdélyi szászok pedig 1931 után a nagynémet birodalmi gondolatban keresték eszmei támaszukat.) Mindenesetre a transzilvánista remények megingása okozta azt, hogy a „második erdélyi nemzedék” meghatározóbb érdeklődéssel fordult a magyar nemzeti irodalom határok fölötti érvényesítendő egységének eszméjéhez, és a korábnál kisebb szerepet adott a regionális erdélyi magyar kultúra stratégiájának.

Mindez Jancsó Elemér összefoglaló tanulmányából is kiolvasható. A tanulmányt ugyanis a kolozsvári fiatal tudós a következőkkel fejezi be: „Elkülönülés-e az erdélyi irodalom az általános magyar literatúrától? Bizonyára nem. Ma, tizenhat év után talán még kevésbé, mint eddig. Az erdélyi irodalom sokat hangoztatott transzilván jelszavai ellenére nem más, mint az összmagyar irodalom egyik provinciális elágazása. Magyar irodalom Erdélyben és nem »erdélyi« magyar irodalom. Ha majd irodalomtörténészeink megírják a XX. század gazdag magyar irodalmának élettörténetét, bizonyára jelentős szerepet fognak Erdély magyar irodalmának is tulajdonítani. De miként a francia romantika gyökerei Rousseauig nyúlnak vissza, a jövő irodalomtörténésze is fel fogja ismerni a közös őst, ami a mai széttagolt magyar lelkiterületeket valamikor összefogta: Ady Endrét és a Nyugatot.”

Jancsó Elemér nem minden kritika nélkül szemlélte az előtte járó „irodalomalapító” nemzedék eszményeit, mégis ő vált az 1918 után megszülető erdélyi magyar irodalom első történetírójává, aki minden nemzedéki vagy világnézeti kritikája ellenére is méltányos és hiteles képet rajzolt az Erdélyi Helikon körül gyülekező irodalom nagy értékeiről. Az előtte járó erdélyi magyar irodalomtörténet-írók, Kristóf Györgyre és György Lajosra gondolok, jobbára Erdély magyar irodalmi kultúrájának régebbi korszakait dolgozták fel, a transzilvánista irodalom első felkészült és szakavatott kutatója a Párizsból hazatért fiatal tudós lett, aki már első tollpróbái alkalmával szívesen rajzolt kisebb-nagyobb portrékat a huszas évek népszerű erdélyi magyar íróiról, így Makkai Sándorról, Sipos Domokosról, Bárd Oszkáról, Szombati Szabó Istvánról, Szentimrei Jenőről, majd először az Ifjú Erdély című folyóirat 1933–1934-es évfolyamában, majd könyvalakban is megjelentetett *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* című munkájában foglalta össze az „első nemzedék” költőinek eredményeit.

Ebben a kis könyvben Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Szombati Szabó István, Bárd Oszkár, illetve a „szabadverselőknék” nevezett Bartalis János, Szentimrei Jenő és Olasz Lajos munkásságát mutatta be, abban (az előszavában kifejtett) meggyőződése jegyében, miszerint: „Az erdélyi irodalomról írni ma nemcsak hasznos dolog, de sürgető kötelesség is.” Ehhez aztán még a következőket tette hozzá: „Az irodalomtörténész feladata a ma irodalmával szemben csupán az, hogy rámutasson ne csak az egyes írókra és irányokra, de az irodalom kulturális és társadalmi vonatkozásaira is. Ha a figyelmet ezek iránt felkeltette, úgy feladatát sikerült betöltenie.” Ezt a rövid összefoglalást több kisebb-nagyobb tanulmány követte, így 1942-ben az Erdélyi Füzetek első számaként jelent meg a Reményik Sándor költői munkásságát feldolgozó nagyobb tanulmány. Jancsó Elemér arra készült, hogy nagyobb összefoglalásban vet számot az erdélyi magyar irodalom huszadik századi történetével, az imént idézett kis líratörténetben jelezte, hogy előkészületben áll *Az erdélyi magyar irodalom története 1914-től 1934-ig* című hatszáz lapos könyve, ez a műve azonban, jóllehet több alkalommal is szóba hozta tervezett megjelentetését és természetesen továbbbírását, sohasem került az olvasók elé. Magam annak idején, az írásom bevezetésében jelzett 1971-es látogatások alkalmával, még láttam Jancsó Elemér erdélyi irodalomtörténetének vaskos kéziratkötegét: nem tudom, mi lett ennek a kéziratnak a sorsa, talán érdemes volna legalább részleteit hozzáférhetővé tenni az érdeklődő olvasók számára.

Mindazonáltal a kolozsvári tudós később is nagy szeretettel és komoly gondoskodással foglalkozott a huszadik század erdélyi magyar irodalmával, ezt jelzik a Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című emlékiratához (1965-ben), illetve Berde Mária *Tüzes kemence – A szent szégyen* című regényeihez (1967-ben) írott nagyszabású bevezető tanulmányai, valamint azok a levélközlések, amelyek során a többi között Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Bárd Oszkár, Kuncz Aladár, Berde Mária, Szántó György, Szemlér Ferenc, Gaál Gábor és mások leveleit adta közre. Ugyancsak a Trianon utáni Erdély művelődési viszonyainak ismertetéséhez tartozik *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében* című, 1935-ben Budapesten megjelent könyve, amely az erdélyi magyar iskolaügy 1918 és 1931 közötti történetét dolgozta fel, abban a teljesen jogos meggyőződésben, hogy a kisebbségi megmaradás jórészt az anyanyelvi oktatás intézményein múlik.

Jancsó Elemért irodalomtörténet-írói érdeklődése mindazonáltal inkább a múlt, mintsem a közelmúlt kutatásához vezette el: a 18. és 19. századi magyar, illetve erdélyi magyar irodalom, mindenekeelőtt az erdélyi felvilágosodás és a reformkor eszme- és iro-

dalomtörténeti feltárásához. Ezen a téren valóban egyedülálló tudományos teljesítményt produkált, ennek eredményei általánosságban is beépültek a magyar irodalom történetének feldolgozásába. Korábban mint az akkor felállított Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa, majd 1945-től mint a Bolyai Tudományegyetem (illetve 1959-től, ennek felszámolása után, mint a Babes-Bolyai Tudományegyetem) tanára tett igen sokat annak érdekében, hogy a 18. század végének és a 19. század első felének erdélyi művelődés- és irodalomtörténete a maga valóságában mutatkozzék meg az utókor előtt. Ebben a tekintetben Jancsó Elemér kutatásai, nagy tanulmányai és szövegkiadásai rendkívül jelentősek, minthogy elsőnek hívta fel a figyelmet a felvilágosodás eszméinek erdélyi elterjedésére, hatására, illetve azokra a szellemi mozgalmakra és küzdelmekre, amelyek a 18. és 19. század fordulóján alakultak ki Erdélyben az akkori nyugati gondolkodás és kultúra honosítására. Ebben a tekintetben volt jelentékeny tanári munkája is, ennek keretében nemzedékek egész sorával ismertette meg az európai eszméket és eszményeket.

Az erdélyi magyar felvilágosodás történetének jobb megismerését szolgálták nagy tanulmányai, illetve szövegkiadásai, így *Erdély a felvilágosodás századában* (1937), *Erdély műveltsége a XVIII. század második felében* (1942), *Erdélyi jakobinusok* (1947), *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai* (1957) és *Adatok az erdélyi felvilágosodás történetéhez* (196) című tanulmányai, *A felvilágosodástól a romantikáig* című, 1966-ban megjelent tanulmánykötete, továbbá Aranka Györgyről, Batsányi Jánosról, Bod Péterről, Barcsay Ábrahámról, Kazinczy Ferencről, Bölöni Farkas Sándorról, Gyarmathi Sámuelről, Döbrentei Gáborról, Jósika Miklósról, Mikó Imréről és másokról írott portrévázatai. Ugyancsak fontosak szövegkiadásai, így az általa 1939-ben megindított *Erdélyi Ritkaságok* című könyvsorozat tizennégy kötete, ezek között Káli Nagy Lázár színháztörténeti feljegyzéseit és Bölöni Farkas Sándor *Nyugateurópai utazásait* ő maga rendezte sajtó alá. Két szöveggondozása különösen figyelmet érdemel: *Az Erdélyi Magyar Nyelvtudományi Társaság iratai* címen 1955-ben sajtó alá rendezte az Aranka György által létrehozott „tudós társaság” iratanyagát, *Mint az égő fákllya, mely sötétben lángol* címmel pedig 1962-ben szerkesztett igen gazdag szöveggyűjteményt a felvilágosodás irodalmából.

Az erdélyi felvilágosodás történetének kutatási eredményei között külön is meg kell említeni Jancsó Elemérnek azokat a munkáit, amelyek az erdélyi szabadkőművesség történetét dolgozták fel. Az erdélyi szabadkőműves páholyok mindig is a nemzeti kultúra művelésének és terjesztésének műhelyei voltak, nem csak a 18. és 19. században, midőn a legkiválóbb főurak, főpapok és írók tartoztak a páholytagok közé, hanem a két világháború közötti időben is, midőn az erdélyi magyar irodalom számos kiválósága, egy időben még Tamási Áron is, a szabadkőművesek közé tartozott. A kolozsvári Unio páholy tagja volt különben maga Jancsó Elemér is, akinek *Az erdélyi szabadkőművesség kulturális és irodalomtörténeti jelentősége a XVIII. században* (1933), *Az Unio szabadkőműves páholy ötven éve 1886–1936* (1937) című tanulmányai, illetve különösen *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században* (1936) című monografikus feldolgozása adatokban rendkívül gazdagon mutatják be azt a történelmi szerepet, amelyet az erdélyi szabadkőműves páholyok töltek be a felvilágosodás eszméinek terjesztésében és a magyar nyelvű kultúra ápolásában.

Ugyancsak a felvilágosodás és a reformkor kutatásának munkálatai során születtek Jancsó Elemér színháztörténeti tanulmányai és kiadványai, amelyek mindenképp az erdélyi, a kolozsvári magyar színháztörténetét tekintették át. Első színháztörténeti tanulmányát 1939-ben Káli Nagy Lázárnak az *Erdélyi Ritkaságok* című könyvsorozat

első köteteként közreadott *Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792–1821* című emlékiratának bevezetőjeként írta (ez azután különnyomatként is megjelent), ezt követték *Az erdélyi magyar színészet bibliográfiája 1792–1942* (1942), *A kolozsvári magyar színjátszás* (1943), *Adatok a kolozsvári színház történetéhez* (1943), *A kolozsvári magyar színház útja a romantikától a realizmusig* (1963), *A Shakespeare-kultusz kialakulása a felvilágosodás korában és a kolozsvári magyar színház* (1965), *Teatrul maghiar* (Fejezet az *Istoria teatrului in Romania* című összefoglaló kézikönyvben, 1965), *A kolozsvári Állami Magyar Színház története keletkezésétől napjainkig* (1967) és *A kolozsvári magyar színház múltját illető színháztörténeti kutatások* (1968) című nagyobb tanulmányai, illetve kisebb könyvei. Ilyen módon Jancsó Elemér színháztörténeti munkássága a kolozsvári magyar színjátszásnak szinte az egész történetét áttekintette: eredményei ebben a tekintetben Janovics Jenő színháztörténeti munkásságához foghatóak. Aki tudja, hogy az anyanyelvi színjátszásnak – az iskolai oktatás és a szépirodalom mellett – milyen kiemelkedő jelentősége van az erdélyi magyarság identitásának fenntartásában, az mindenképpen nagyra értékeli Jancsó Elemér színháztörténeti tevékenységét.

A kolozsvári tudós rendkívüli szorgalommal dolgozott az 1945-ös korszakváltás után eltelt közel három évtizedben is, visszapillantva pályájára mindazonáltal némi sajnálkozással kell megállapítani, hogy azoknak a feladatoknak az elvégzését, amelyeket az ő kezébe tett le az erdélyi magyarság tudományos életének története, végül is megtagadták tőle a kedvezőtlen körülmények. Jancsó Elemér írhatta volna meg a felvilágosodás és a reformkor erdélyi magyar művelődéstörténetét, tulajdonképpen egy nagyszabású monográfiában, amely a teljesség filológusi igénye értelmében tekinti át a 18–19. századi Erdély szellemi életét. A tudományos élet korlátozását és nyílt elnyomását szolgáló romániai kommunista rendszer ezt nem tette lehetővé, következésképp Jancsó Elemérnek bevezető tanulmányok írására, kisebb-nagyobb sajtó alá rendezési feladatokra kellett fordítania filológusi képességeit. Ugy szintén nem tudta megvalósítani azt (a már említett) tervét, hogy feldolgozza az erdélyi magyar irodalom két világháború közötti történetét.

Bevezetőként beszéltem arról, hogy 1971 őszén (októberében) gyakran voltam az éjszakai „bagolyéletet” élő kolozsvári tudós vendége. Hazatérésem után Jancsó Elemér súlyos influenzás fertőzést kapott, és a kórházban néhány nap múltán, 1971. november 12-én eltávozott az élők közül. Halála akkor mélységes gyászt váltott ki az erdélyi magyar értelmiség köreiből, hamarosan napirendre került műveinek egybegyűjtése is. 1972-ben a bukaresti Kriterion kiadó adta közre irodalomtörténeti tanulmányainak *Irodalomtörténet és időszerezés* című kötetét, majd 1976-ban *Kortársaim* című kötetét, amely az 1918 utáni erdélyi irodalom és tudományosság alkotó egyéniségeiről adott személyes megállapításokban és emlékekben is gazdag képet. Sajnos, mindkét kiadvány a cenzurális kényszerűségek áldozata lett, az eredeti szövegek szinte minden esetben kisebb-nagyobb csonkításokkal jelentek meg. Valójában most (a tudós születésének közelgő századik évfordulója alkalmából) kellene megjelentetni egy gazdagabb válogatást irodalomtörténeti és színháztörténeti tanulmányaiból. Jancsó Elemér alakját és munkásságát azonban szinte elfeledte az utókor (különben sok más érdemes erdélyi íróval és tudóssal egyetemben). Pedig mindazok megérdemlik emléküket és munkásságuk életben tartását, akik nehéz időkben: az erdélyi magyarságot sújtó kettős (társadalmi és nemzeti) elnyomás évtizedeiben igyekeztek fenntartani a hagyományokat és általuk a közösségi kulturális identitást. Fenntartani, óvatosan, mégsem bátortalanul – „ahogy lehet”.